

# SES BİLGİSİ



4. HAFTA

TÜR 101-Türk Dili-1

# Amaçlar



Bu bölüm tamamlandıktan sonra;

- ☞ Genel hatlarıyla Türkçenin temel ses bilgisi özelliklerinin hatırlanması,
- ☞ Ayrıca daha detaylı bir inceleme ile Türkiye Türkçesine ait ünlü ve ünsüz harflerin doğru şekilde sınıflandırılabilmesi,
- ☞ Türkiye Türkçesi için geçerli olan temel ses bilgisi özelliklerinin kavranması,
- ☞ Bu özelliklerden kaynaklı ses olaylarının doğru şekilde değerlendirilebilmesi amaçlanmaktadır.

# Anahtar Kavramlar



- ❧ Türkçe
- ❧ Türkiye Türkçesi
- ❧ Ulama
- ❧ Yumuşama
- ❧ Ses düşmesi
- ❧ Daralma
- ❧ Ünlü
- ❧ Ünsüz

# İçindekiler



- œ Ünlüler
- œ Ünsüzler
- œ Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri
- œ Türkçenin Ses Özellikleri
- œ Ses Olayları



# Ünlüler



- Ünlü (sesli-vokal) sesler, ciğerlerden gelen havanın ağız, diş, damak gibi bir engele uğramadan çıkmasıyla oluşur. Alfabede gösterilen sekiz ünlü harf vardır.
- Dilimizdeki ünlüler söyleniş sırasında dilin, çenenin ve dudakların aldığı biçime göre sınıflandırılır.
- Oluşum noktalarına göre ünlüler (Dilin durumuna göre):** Dilin durumuna göre ünlüler, **kalın** ve **ince** olmak üzere ikiye ayrılır. Kalın ünlüler, ağız boşluğunun arka kısmında oluşurken; ince ünlüler, ağız boşluğunun ön kısmında oluşur.

Kalın ünlüler: a, ı, o, u  
İnce ünlüler: e, i, ö, ü

# Ünlülerin Sınıflandırılması

☞ **Açıklık-kapalılık derecelerine göre ünlüler (alt çenenin durumuna göre):** Alt çenenin üst çeneye yaklaşması **dar ünlüleri** oluştururken, uzaklaşması ise **geniş ünlüleri** meydana getirir.

Geniş ünlüler: a, e, o, ö  
Dar ünlüler: ı, i, u, ü

☞ **Dudakların durumuna göre:** Seslerin çıkarılması esnasında dudakların yuvarlak şekil alması ile yuvarlak ünlüler, dudakların açık kaldığı durumlarda ise düz ünlüler oluşur.

Düz ünlüler: a, e, ı, i  
Yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü

# Ünlülerin Sınıflandırılması

| Dudakların durumuna göre >                           |          | DÜZLER   |        | YUVARLAKLAR |        |
|--|----------|----------|--------|-------------|--------|
| Ağzın açıklığına göre (Alt çenenin açıklığına göre)> |          | Genişler | Darlar | Genişler    | Darlar |
| Dilin durumuna göre>                                 | KALINLAR | a        | ı      | o           | u      |
|  | İNCELER  | e        | i      | ö           | ü      |



# Ünsüzler



❧ Akciğerlerden gelen havanın çıkışı sırasında bazı engellerle karşılaşması sonucu çarpma veya sürtünme yoluyla oluşan seslere ünsüz (sessiz, konsonant) denir.

❧ Alfabede 21 ünsüz harf vardır.



# Ünsüzlerin Sınıflandırılması

| ÜNSÜZLER TABLOSU        |         | Ses Yolunun Durumuna Göre          |      |       |         |                                    |               |       |         |
|-------------------------|---------|------------------------------------|------|-------|---------|------------------------------------|---------------|-------|---------|
|                         |         | Süreksiz                           |      |       |         | Sürekli                            |               |       |         |
|                         |         | <i>Boğumlanma Noktalarına Göre</i> |      |       |         | <i>Boğumlanma Noktalarına Göre</i> |               |       |         |
|                         |         | Dudak                              | Diş  | Damak | Gırtlak | Dudak                              | Diş           | Damak | Gırtlak |
| Ses Tellerinin Durumuna | SERT    | p                                  | ç, t | k     | -       | f                                  | s, ş          | -     | h       |
|                         | YUMUŞAK | b                                  | c, d | g     | -       | m, v                               | j, l, n, r, z | y     | ğ       |

# Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Ünsüzlerin sınıflandırması şu şekilde yapılır:

## ☞ Oluşum Noktalarına Göre:

**Çift dudak ünsüzleri:** Alt ve üst dudakların birbirine değdiği noktada oluşan ünsüzlerdir. **b,p,m,w**

**Diş-dudak ünsüzleri:** Üst ön dişlerin alt dudağa değdiği noktada oluşurlar. **f, v**

**Diş ünsüzleri:** Dil ucunun diş arkasında değdiği noktada oluşan ünsüzlerdir. **d,n,s,t,z**

# Ünsüzlerin Sınıflandırılması

**Diş eti-damak ünsüzleri:** Dil ucunun diş etine temas ettiği noktada **c,ç,j,ş** ünsüzleri oluşur.

**Ön damak ünsüzleri:** Dil ortasının,yumuşak ön damağa temas ettiği nokta: **g,k,l,r,y**

**Art damak ünsüzleri:** Dil arkasının yumuşak ön damağa temas ettiği nokta: **ğ,ğ,x,q,ñ**

**Gırtlak ünsüzleri:** Ses tellerinin arası: **h**



# Ünsüzlerin Sınıflandırılması

- ☞ **Ses Tellerinin Titreşip Titreşmemesine Göre:**  
Ciğerlerden gelen hava ses tellerinin titreşmesini sağlıyorsa yumuşak (sedalı/tonlu) ünsüzler oluşurken; ses tellerinin titreşmediği durumlarda ise sert (tonsuz/sedasız) ünsüzler meydana gelir.
- ☞ **Yumuşak ünsüzler:** *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z*
- ☞ **Sert ünsüzler:** *f, h, s, ş, p, ç, t, k*

# Ünsüzlerin Sınıflandırılması

- ☞ **Süreklilik ya da Süreksizlik Durumuna Göre:** Ünsüzlerin oluşması esnasında ciğerlerden gelen havanın çeşitli organların engeline uğradığını belirmiştik. Sesin oluşabilmesi için ise bu engelin aşılması gerekir. Bu durum iki şekilde gerçekleşebilir:
- ☞ İçeride hapsolan havanın aniden serbest bırakılmasıyla bir patlama meydana gelir. Bu ünsüzlere *patlayıcı/ süreksiz* ünsüz adı verilir.

*b, c, ç, d, g, k, p, t*

- ☞ Bazı ünsüzler oluşurken bu organlar, hava için bir geçit bırakır. Bu sesler mmmm, şşşşş, ssss hışırtı veya mırıltı şeklinde sürekli söylenmeye uygun olduğu için *sürekli* ünsüz adını alır.

*f, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z*

# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

Türkiye Türkçesinin başlıca ses özellikleri şunlardır:

- ☞ Türkçe kelimeler, büyük ünlü uyumuna(kalınlık-incelik) uyar. Terimdeki “büyük” nitelemesi, bu ses uyumunun Türkçede ilk zamanlardan beri büyük Türk dili ailesi coğrafyasında var olması dolayısıyladır. Bu uyuma göre, kelime kalın ünlü ile başlarsa, devamında da kalın ünlüler gelir. İnce ünlü ile başlıyorsa takip eden ünlüler de incedir.
- ☞ Örneğin; *mükemmel, kişilik, karşı, makas* vb.



# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

☞ Bazı kelimeler Türkçe olmalarına rağmen, zamanla birtakım ses olaylarına maruz kaldıkları için uyum dışında kalmışlardır.

**Örnek:** Elma<alma, anne<ana, dahi<takı, hani<kanı, hangi<kangı, inanmak<ınanmak, kardeş<karındaş, şişman<şışman

☞ Yine Türkçedeki bazı ekler tek şekillidirler. Bu yüzden eklendikleri sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz: “-daş, -ken, -ki, -leyin, -mtırak, -yor, -gil, -gen”

**Örnek:** meslektaş, yatarken, altıgen, halamgil, geliyor, yeşilimtırak vs.)

# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

- ☞ **Türkçe kelimeler küçük ünlü uyumuna (düzlük-yuvarlaklık uyumu) uyar.** Bu ses uyumunun bütün Türk dili ailesinde görülmediği için “büyük” terimine atıf yapılarak “küçük ” terimi kullanılır. Bu kurala göre:
- Düz ünlüden sonra düz ünlü gelir: a, ı= a, ı sıcak, acı,  
e, i= e, i sezgi, iyilik
  - Yuvarlak ünlüden sonra ya dar yuvarlak ya da düz geniş ünlü gelir: o, u, = u, a ordu, oda, koyun, umut, konak  
ö, ü = e, ü ömür, sütçü, gözcü, gülümse-
- ☞ **Not:** Küçük ünlü uyumuna bakılırken, büyük ünlü uyumunun da göz önünde bulundurulması gerekir.
- ☞ **Not:** Birleşik sözcüklerde ünlü uyumları aranmaz: *gecekondu, Bakırköy, hanımeli, Çanakkale vs.*

# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

- ❧ **Türkçe kelimelerde o, ö ünlüleri yalnızca ilk hecede bulunabilir. Sonraki hecelerde bulunmaz.** Filolog, biyoloji, atom, tiyatro Türkçe değildir.
- ❧ **Türkçede uzun ünlü yoktur.** Uzun ünlüler Arapça ve Farsçadan dilimize girmiştir: âlim, nâzım, âşık, millî, âlem, mevcût, imkân, dâhil vs.
- ❧ Bazı ses olayları sonucu Türkçe kelimelerde uzunluklar oluşur. *yağmur, soğuk, dağ, bağ* gibi sözcüklerde “ğ” sesinin düşmesi sonucu *ya:mur, so:uk, da:, ba:* şeklinde ünlü uzunlukları oluşur:



# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

- ❧ **Türkçede iki ünlü yan yana gelmez.** İki ünlü yan yana geliyorsa araya bir kaynaştırma harfi girer. Oku-y-an, bağla-n-acak, masa-s-ı vb.
- ❧ **Türkçe sözcükler iki ünsüzle başlamaz.** Plan, kredi, prens, tren, grup, kral, psikoloji, program gibi iki ünsüzle başlayan kelimeler Türkçe değildir.
- ❧ **Türkçe sözcüklerde “f, h, j, v” sesleri bulunmaz.** muzaffer, hasta, jinekolog, tasarruf, mahkeme, tüfek, jilet, jandarma, ajanda vs. kelimeler Türkçe değildir. Ancak tabiat taklidi seslerden oluşan sözcükler bu kuralın dışındadır. Fısıldamak, of, vb.

# Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

☞ Türkçe kelimeler *c, f, ğ, h, j, m, l, n, p, r, ş, v, z* ünsüzleri ile başlamaz. Bu harflerle başlayan kelimeler Türkçe değildir: rüzgar, vücut, canı, fıstık, hayal, jilet, müdür, lahana, nahoş, pediatri, şelale, zeytin vs.

**Not:** Yansıma sözcükler bu kuralın dışındadır: *fısır fısır, cayır cayır, mırıldı, şırıl şırıl, vızır vızır* vs.

**Not:** “ne” soru sözcüğü ve bundan türeyen sözcükler Türkçedir. Ne, niçin, nasıl, neye, nereden vs.

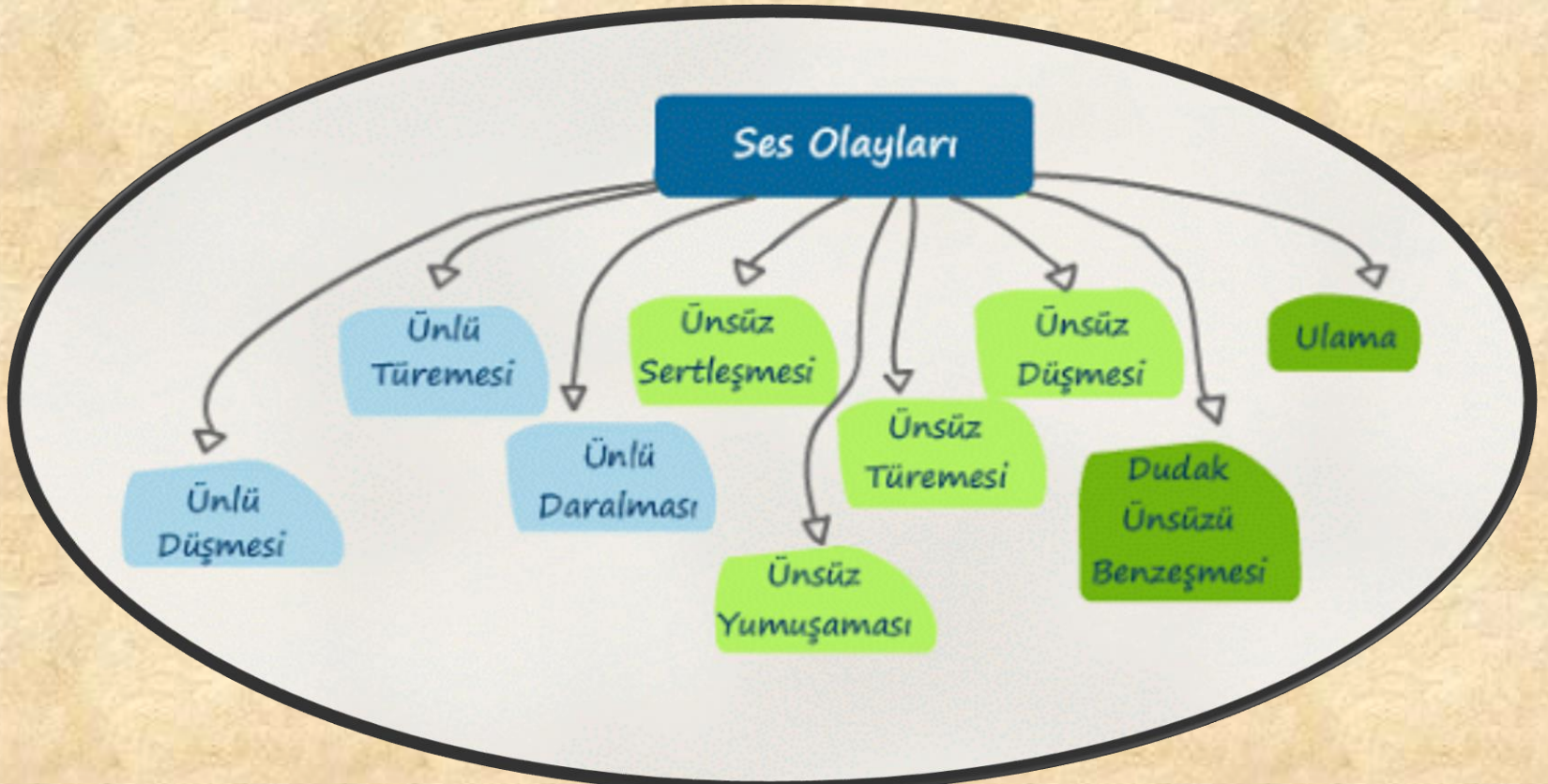
**Not:** “v” sesi ile başlayan bazı sözcükler de Türkçedir: *bar>var, ber->ver-, ur->vur-* vs. Bu sözcükler dilin tarihi dönemlerinde değişim yaşadıkları için “v” sesine dönmüştür.

# Türkçenin Ses Özellikleri

- ❧ Türkçe sözcük kökünde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz. Bu yüzden, teşekkür, tefekkür, himmet, pizza, milliyet, hürriyet vs. Türkçe değildir.
- ❧ Türkçe sözcük sonunda sadece belirli ünsüz çiftleri bulunur.
  - ❧ -lç, -lk, -lp, -lt: ölç-, ilk, alp, alt
  - ❧ -nç, -nk, -nt: genç, denk, ant
  - ❧ -rç, -rk, -rp, -rs, -rt: burç, görk, sarp, sars, yoğurt
  - ❧ -st: üst
- ❧ Türkçede kelime sonunda **b, c, d, g, ğ** ünsüzleri bulunmaz. Bu kelimeler yabancı kökenlidir. *psikolog, katalog, lig...* gibi  
**Not:** *Ad, od, sac, yed-* kelimeleri bu kuralın dışındadır.



# Ses Olayları



# Ünsüz Benzeşmesi



☞ Sonunda f,s,t,k,ç,ş, h,p ünsüzleri bulunan kelimeler “c,d,g” yle başlayan bir ek aldığı zaman ekin başındaki yumuşak ünsüzler sertleşerek “ç,t,k” olur.

## Örnek:

çık-dı → çıktı

sınıf+da → sınıfta

Türk+ce → Türkçe

çiçek+ci → çiçekçi

iş+ten → işten

## Dikkat:

Bağlaç olan “de”  
benzeşmez:

*Kitap da aldım,  
kağıt da.*

*Gelip de seni  
bulamazsam çok  
üzülürüm.*

# Ünsüz Benzeşmesi



## Örnekler:

- saf -ca → safça
- kümes -de → kümeste
- bit -gin → bitkin
- hoş -ca → hoşça
- biç -gi → biçki
- şaş -gın → şaşkın
- sabah -cı → sabahçı
- kitap -da → kitapta

\*Sayılar ve kısaltmalar da ek aldığıında ünsüz benzeşmesi görülebilir:

1955 -den → 1955'ten  
TRT 3 -de → TRT 3'te  
YÖK -de → YÖK'te



# Ünsüz Yumuşaması



☞ Kelimelerin sonundaki süreksiz-sert ünsüzler ç, k, p, t sesli harfle başlayan bir ek aldıklarında yumuşayarak c, ğ, b, d'ye dönüşürler.

**Örnek:**

ağaç+a → ağaca

çekic+in → çekicin

git-er → gider

ekmek+i → ekmeği

ç - c;  
k - g,ğ; p -  
b; t - d

☞ Tek heceli sözcükler ile dilimize yabancı dillerden girmiş bazı sözcükler bu kurala uymaz.

**Örnek:**

köşk-köşke; suç-suçu; sap-sapı; süt- sütün;

yat - yatı vb.

hukuk - hukuku; millet- milleti; kanaat-kanaati vb.

**Dikkat:**

Özel adlarda meydana gelen yumuşama okunuşta uygulanır ama yazıda gösterilmez:

Ahmet'in, Antep'e,  
Sinop'un...

# Ünsüz Yumuşaması



## Örnekler:

öğüt+ün → öğü**d**ün

kayıt ol- → kay**d**ol (mak)

çelenk+im → çelen**g**im

soğuk+a → soğu**ğ**a

renk+i → ren**g**i

melek+im → mele**ğ**im

sevap+ı → seva**b**ı

ahenk+i → ahen**g**i

kap+ı → ka**b**ı

# Ses Türemesi



Türkçe kelimelerde ses türemesi, ünlü türemesi ve ünsüz türemesi olarak iki şekilde gerçekleşebilir.

## Ünlü Türemesi:

Türkçede kelime sonunda bazı ünsüz çiftleri dışında ve kelime başında iki ünsüz yan yana gelmez. Bu yüzden kelime içinde, sonunda ve ortasında ünlü türemesi meydana gelebilir:

❧ -cık / -cik eki alan bazı kelimelerde araya bir ünlünün girdiği görülür.

Bir-cik→biricik, az-cık→azıcık,  
genç-cik→gencecik, dar-cık→daracık...

❧ Pekiştirilmiş bazı kelimelerde de ünlü türemesi olabilir.

Yalnız → yapayalnız, gündüz →güpegündüz  
çevre → çepeçevre, sağlam → sapasağlam



# Ses Türemesi



☞ Ünsüz Türemesi: Türkçede iki ünlü yan yana gelmez, iki ünlünün yan yana geldiği durumlarda araya yardımcı bir ünsüz *y* veya *n* girer:

☞ Bazı birleşik fiillerin oluşumunda:

Af etmek → affetmek  
his etmek → hissetmek  
Red etmek → reddetmek

☞ Bazı kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde kelime türeme olabilir.

af+1 = affı  
had+i = haddi  
hak+1 = hakkı

☞ Ünlüyle biten kelimelere, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde, iki ünlü yan yana gelemeyeceği için bu ünlülerin arasına “*y,ş,s,n*” ünsüzlerinden uygun olan biri gelir.

oku-y-an okuyan  
baba-s-ı babası  
yedi-ş-er yedişer  
elma-n-ın elmanın

☞ Bu ünsüz türemesine kaynaştırma da denir.

# Ünsüz İkizleşmesi



☞ **Ünsüz İkizleşmesi:** Kelimenin kökündeki sesin iki kez tekrarlanmasıdır.

☞ Bu ses olayı daha çok ağızlarda görülür: *anne, yeddi, dokkuz, eşşek, vs.*

# Ses Düşmesi



Türkçede ünlü ve ünsüz düşmesi olarak iki şekilde ses düşmesi gerçekleşebilir.

## Ünlü Düşmesi:

❧ İki heceli olan kimi kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecelerinde bulunan dar ünlüyü (ı, i, u, ü) düşürürler.

burun+u → burnu

oğul+u → oğlu

omuz+um → omzum

beniz+i → benzi



# Ses Düşmesi



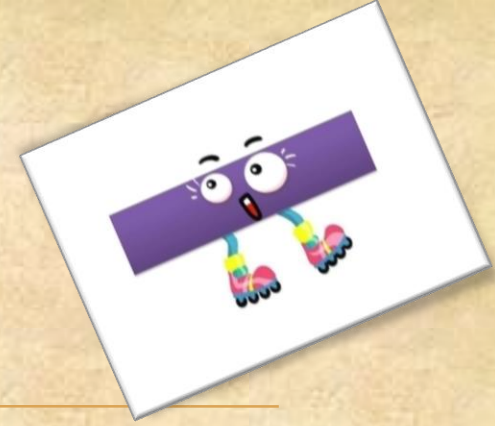
Arıpçadan dilimize girmiş bazı kelimelere ünlü ile başlayan bir ek veya yardımcı fiil getirilme durumunda da ünlü düşmesi yaşanır.

sabır+ı → sabrı  
fikir+im → fikrim  
zikir+etmek → zikretmek  
şükür+etmek → şürkretmek

Bazı sözcükler yapım eki alırken ünlü düşmesi olur:

ileri - le - mek → ilerlemek  
koku - la - mak → koklamak  
yanıl-ış → yanlış  
sızı-la-mak → sızlamak  
sıyır-ık → sıyrık

# Ses Düşmesi



## Ünsüz Düşmesi:

☞ -cek, -cak, -cık, -cik küçültme eki alan, «k» sesiyle biten bazı kelimelerde ünsüz düşmesi görülür.

küçük+cük → küçücük      minik+cik → minicik  
yumuşak+cık → yumuşacık  
çabuk+cak → çabucak      sıcak+cık → sıcacık

☞ Bazı sözcükler yapım eki alırken ünsüz düşmesi olur:

Yüksek-l-mek → yükselmek  
Alçak-l-mak → alçalmak

# Ses Düşmesi



## Tekleşme:

Aynı cins iki ünsüzden biri düşer.

## Örnek:

edebiyat>edebiyat, medeniyyet>medeniyet,  
hammal>hamal, kemiyyet>kemiyet vs.



# Ses Düşmesi



## Ünlü Birleşmesi:

Sözcüğün sonu ünlü ile biter ve ünlü ile başlayan başka bir sözcük ile bir araya gelerek birleşik sözcük oluşturursa ünlülerden biri düşer.

*cuma ertesi > cumartesi, kahve altı > kahvaltı,  
ne için > niçin, ne asıl > nasıl, bulama aş > bulamaç*

# Ses Düşmesi



## Hece Kaynaşması:

Sözcükte bulunan zayıf sesler ğ, h, y kimi sözcüklerde iki ünlü arasına girince düşer. Bu durumlarda iki ünlü kaynaşarak tek ünlü haline gelir.

*pek iyi > peki, ağabey > abi,  
eczane > eczane, postahane > postane*

# Ses Düşmesi



## Örnekler:

yumur**t**a -la → yumurtla (mak)

içer**i** -le → içerle (mek)

kıv**v**ır -ım → kıvrım

sav**u**r -uk → savruk

çağ**ı**r -ı → çağrı

çev**i**r -il → çevril (mek)

em**i**r et- → emret

sab**ı**r eyle- → sabreyle

kay**ı**p ol- → kaybol

kay**ı**t ol- → kaydol-

dir**i** -lik → dirlik

yal**ı**n -ız → yalnız

oy**u**n -a → oyna (mak)

kav**u**ş -ak → kavşak

sütl**ü** aş → sütlaç

güll**ü** aş → güllaç

kay**ı**n ana → kaynana

bir**i** biri → birbiri

sar**ı** -ar → sarar (mak)



# Ses Değişmesi (Daralma)

☞ (a, e) geniş ünlüleriyle biten bir fiile “-yor” eki getirildiğinde “y” nin darlaştırıcı özelliğinden dolayı (a,e) daralarak, (ı, i, u, ü) dar ünlülerine dönüşür. Buna ünlü daralması denir.

bekle+yor → bekl-i-yor  
özle+yor → özl-ü-yor

kalma+yor → kalm-ı-yor  
başla+yor → başlıyor

☞ Tek heceli olan “de- ,ye-“ fiillerinde de darlaşma görülmektedir.

de-y-en → diyen  
ye-y-or → yiyor  
de-y-erek → diyerek  
ye-y-en → yiyen

# Ses Değişmesi (Daralma)

## Örnekler:

atla-yor → atlıyor

boya-yor → boyuyor

söyle-yor → söylüyor

bil-me-yor → bilmiyor

bekle-me- -yor → beklemiyor

anla-ma-yor → anlamıyor

sev-me-yor → sevmiyor

de-y-e → diye

de-y-ecek → diyecek

ye-y-ince → yiyince

ye-y-ici → yiyici

# Ses Değişmesi (Ayrıksılaşma)

---

## Ayrıksılaşma:

Çıkış yerleri aynı olan iki ünsüz yan yana geldiğinde ünsüzlerden biri değişir.

## Örnek:

*aşçı > ahçı, attar > aktar, muşamma > muşamba vs.*



# Ulama



Ünsüzle biten bir sözcüğün, kendisinden sonra gelen ve ünlüyle başlayan bir sözcüğe bağlanarak okunmasıdır.

## Örnek:

*Gönül incelikler içerir.*

*Çocuğun oyuncağını, elinden aldı.*

Bu sözcükler arasındaki noktalama işareti, ulamayı bozar:

*Gelin, arka tarafa geçelim.*

# Başvuru Kaynakları



- ❧ Demir, Nurettin– Yılmaz, Emine (2009). *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 1. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ❧ Durmuş, Mustafa (Ed.) (2010). *Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- ❧ Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*, 3. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ❧ Korkmaz, Zeynep vd. (2007). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Ekin Yay.